

ÅTERBRUK

till varje pris?

Intresset för återbruk och cirkulär ekonomi är rekordstort, även på inredningssidan. Men hur ska man få ekonomi i en stenmarknad för begagnat? **Petter Eklund** har talat med både stenproducenter och beställare i jakt på en marknadsplats.

Aterbruk är på allas läppar, i alla miljöer: från privata kök till storbanker. Möbelindustrin är redan helt inne på cirkulärt tänkande och klimatneutral verksamhet. Att renovera och förlänga möblers liv ska utvecklas till en fungerade ekonomi. Många vill också bidra, men hur ser förutsättningarna ut när det kommer till kostnader, priser och tillgängligt material?

– Jag har precis fått hem en bänkskiva i kalksten, men hade någon sålt en återvunnen skiva på Blocket hade jag varit där och tjingat först, säger **Nejra Lagumdzija**, landskapsarkitekt på Tengbom i Stockholm.

Bänkskivor i sten är relativt dyra och kök är olika. Det är ofta enklast att mäta och beställa nytt. Nejra köpte sin skiva från Picky Living, som är specialister på att bygga vidare på Ikeastommar. Ett enklare val vann över viljan till återbruk.

– Jag har verkligen spanat, säger hon.

Om det funnits någon som sålde och monterade begagnade stenskivor hade det inte funnits någon tvekan.

– Är inte det en konkret bild av samhället i dag? I miljökrisen vet vi vet vilka val som ska göras, ändå väljer vi vad som är smidigast, kanske med dåligt samvete som följd.

Nejra Lagumdzija tycker att vi med fördel kan tänka om kring hur vi inreder med sten inomhus.

– Det är roligt om det blir unikt, om det är olika sten i olika bitar, men monterat av någon med öga för helheten, som kan

implementera det på ett roligt, snyggt och lite lekfullt sätt. Det blev snyggt med en ny kalkstensskiva, men det hade inte spelat någon roll med extrafogar och olika material. Det hade tvärtom varit kul. Jag tror på återbruket, säger hon.

Problemet är passningen.

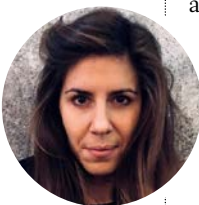
– Tänk om någon kunde hjälpa till med anpassningsbiten även för återbrukad sten. Vi arkitekter ser sten som en lyxvara som tyvärr ofta prutas bort. Det är fantastiskt att hitta befintlig sten.

Kikar vi i inredningsmagasin och bloggar råder ännu den gråbeige trenden, men under pandemins lock har stillheten börjat brytas upp.

Spanar vi lite längre bort kan vi se signaler om mer lekfulla och spontana inredningar, en underliggande längtan efter mer informella miljöer, efter liv och rörelse. Det som känns roligast är utländska hem, från Danmark, Holland och Italien, där vi inbillar oss att livet är lite mer lättsamt och låt-gå-aktigt. Ett kök behöver inte se ut som ett överdyrt bårhus eller ett laboratorium.

Det är också vad Nejra Lagumdzija syftar på när hon önskade sig en mer lekfull köksskiva. Att låta den återbrukade stenens olika uttryck få mer fritt spelrum.

”Naturen” är ett ord som ofta återkommer i trendspaningarna. Vi vill ha äkta material, kvalitet och hållbarhet. Inte minst sedan pandemin helt förändrade arbetsmiljön för många. En ny verklighet ställer nya krav. Hemmavistelsen har lett till renoveringar i stor skala, något som stenleverantörerna har känt av. Full fart överallt. Det byts ut, köps nytt och fixas till. Dessutom

Thorsbergs
Stenhuggeri.

Tillverka nytt eller återbruka – går det att hitta kostnads-effektiva lösningar?

FOTO: ANNA RUT FRIDHOLM

syns allt i bild när Zoom och Teams spanar in i våra vardagsmiljöer. Kontoren kommer också att krympa framöver, när vi inte längre går till jobbet fem dagar i veckan. De måste bli något annat än en förvaringsplats för anställda och datorer.

– Det blir mindre kontor, men skapade med mer kärlek till material och detaljer. ”God is in the detail”, sade arkitekten Mies van der Rohe på sin tid. Det blir ännu viktigare med materialet och känsla, säger Nadia Tolstoy, inredningsarkitekt på Tengbom.

Hon har lång erfarenhet av storskaliga arbeten i offentlig miljö: hotell, restauranger, kontor. Och hon märker av intresset för återbruk av spännande, vackert, miljöklok sten.

– Hela dagarna brottas vi med problemet hur det vi föreskriver inte ska transporteras långt eller förstöra naturen. Det är komplext, och svårt att argumentera mot en budget.

Gustav Thor, vd för familjeägda Thorsbergs stenhuggeri, med eget brott på Kinnekulle, har också märkt av ett ökat intresse för återbruk.

– Det är ännu inga stora affärer, men det finns tendenser. Privatkunder kan komma med farfars gamla bakkbord eller med skivor från ett 17 år gammalt kök och vilja få hjälp att slipa om eller komplettera. Man behåller gärna äldre material och går med på andra lösningar i stället för att köpa nytt. Framför allt vill kunderna välja lokala material, även om de får vänta på leverans.

På Thorsberg har det varit högt tryck under hela pandemiåret, med både stora och små jobb som kök, fönster, golv, fönsterbrädor, sten till pooler, sommarstugor och uteplatser.

– Allt har ökat, vi har jobbat så mycket vi har orkat, säger Gustav Thor, som bor i Stockholm och har ett kontor där.

– Östermalm är en stor marknad, säger han.

Ofta tar han med sig fönsterskivor och bänkar i bilen till firman på Kullen. Han berättar om en kund som har lämnat in sten för fjärde gången och låtit polera om en bordskiva för att passa med ett nytt underede. Sådant återbruk är ganska vanligt.

Intresset för återbrukad sten är stort även bland större beställare, men de praktiska problemen är betydande.

– Det finns efterfrågan men inget utbud. Vi inredare önskar att vi skulle kunna förskriva återbrukad sten, säger Nadia Tolstoy som är väl medveten om komplikationerna kring sådan sten.

Vet beställaren inte exakt vad som finns är det svårt att skriva in materialet.

– Det måste finnas en säker beskrivning som stämmer. Är det 32 kvadrat angivna får det inte visa sig att det egentligen bara är 23 som duger, säger hon och berättar om det besvärliga i arbetet med återbrukad sten i befintliga byggnader.

– Det är otroligt många parametrar i tre dimensioner. Måtten passar sällan, rör kan dyka upp på oväntade platser.

– Sedan är frågan: hur mycket finns av stenen? Kommer den att täcka golvet? Är det helt och är varje platta i fint skick? Kan den kompletteras? *If anything can go wrong it will go wrong*, skrattar hon.

En intressant fråga är estetiken och kvaliteten på stenarbetet i den äldre stenen.

– Det var en annan tids hantverk med en bearbetningsgrad som inte existerar längre. När vi beställer nytt går det ofta inte att få samma nivå. Det är lite rakare och stelare i dag,

Återbruk. Under trägolvet på Bar Central i Stockholm hittades ett golv i Kolmårdsmarmor som slipades om och blev som nytt.

FOTO: IDHA LINDHAG

Efterfrågan på Kolmårdsmarmor har ökat kraftigt under senare år.

FOTO: ANNA RUT FRIDHOLM

”Det är nog väldigt svårt att få ekonomi i återbruket. Det är nästan lika mycket jobb att göra om en skiva som att göra en ny.”

säger Nejra Lagumdzija som nu arbetar med *Mimers trapp*, en ny mötesplats vid Kungliga Tekniska högskolan i Stockholm.

Här blir det mycket sten. Tengbom lyckades återbruka röd granit som hade blivit över vid en rivning. Gammal gatsten och flera underbara block av graniten har sparats och ska tas i bruk i det nya bygget.

– Det är sten som inte bryts längre. Det är häftigt att få återanvända material som har patina och som har utsatts för väder och vind, säger Nejra Lagumdzija, som under sina uppdrag ofta kollar in kommunernas stenlager, på jakt efter fint material.

I Helsingborg hittade hon ett väl sorterat upplag med stora kantstenar, böjda stenar och annat fint.

– Är det något vi vill återanvända så är det fritt fram. Det är sparade skattepengar, säger hon och konstaterar att många städers upplag blir mindre och mindre, ofta för att det inte finns plats att spara stenen på.

Hon önskar att stenindustrin kunde bygga upp ett upplag med tydlig information om begagnad sten.

– Stenbranschen har koll på sin sten, men vi härute vet inte så mycket. Jag skulle vilja ha spridning av information och exempel på kostnadseffektivitet.

Nadia Tolstoy berättar att stenens proveniens också är viktig.

Har den tidigare legat till exempel på en bank i Eslöv laddas stenen med historia. Spår av människor är alltid intressanta.

– Det har ett enormt stort värde om det finns berättelser i materialet, säger Nadia Tolstoy.

Sten är ett naturmaterial. Skiftningar och förändringar förekommer. När ett återbrukat golv ska kompletteras är det inte alls säkert att den nybrutna stenen stämmer med den gamla, även om det är samma brott.

– För varje bearbetning finns också risken att det inte blir bra eller går sönder. Det första slipade lagret kan vara prima, men två millimeter längre ner kan stenen vara dålig. Det kan dyka upp hål och osynliga sprickor, säger Gustav Thor på Thorsbergs Stenhuggeri.

– Det är nog väldigt svårt att få ekonomi i återbruket. Det är nästan lika mycket jobb att göra om en skiva som att göra en ny.

Han får medhåll kring de praktiska problemen av Mikael Stjernborg, vd på VE-sten, Valter Eklund Stenentreprenader i Vällingby, Stockholm.

– Återbruk är inget jätteområde för oss. Vi gillar inte att kasta, vi har haft fyndhörnor och utförsäljningsbitar och har tidigare

FOTO: ANNA RUT FRIDHOLM

försökt med utställningskök med befintlig sten, men alla sådana projekt har gått åt skogen. Folk blir visserligen inspirerade, men säger sedan: 'Ah det är superfint, men jag vill ha det vitare eller omsågat.' Kostnadsaspekten är avgörande. Mikael Stjernborg upplever inget direkt ökat intresse för återbruk av natursten. Enligt honom har värden av äldre stenarbeten alltid funnits.

– Att förlänga den fortsatta beständiga livslängden genom att slipa och foga om och komplettera, det är den stora biten.

VE-sten gör mycket renoveringar av stengolv och slipar om gamla fönstebänkar.

– Att vilja riva ut ett gammalt fint golv och lägga ett nytt är extremt sällsynt.

Får man lön för mödan med återbruk, undrar Nadia Tolstoy.

I det långa ekologiska perspektivet är det solklart, men de flesta jobb omsätts kortsiktigt. Stenfirmorna gör sitt bästa, sparar och samlar på hög och säljer småposter, men volymerna är små.

– Vi sparar, ställer ut på gården, plockar i högarna och använder stenen till max, säger Pernilla Lövgren, försäljningschef på Slite Stenhuggeri på Gotland.

Privatpersoner är välkomna till firman och kommer också i stora antal. Men jobben är små, ofta gäller det nya skivor till möbler eller fönsterbrädor.

– Folk fräschar upp antika möbler med sten för en lyxigare look. Även VE-sten hanterar småbitar.

– River vi ut en fin Kolmårdsmarmor så sparar vi den. Det kommer ibland kompletteringsfrågor för känsliga miljöer, slott,

kyrkor och institutioner som behöver någon kvadratmeter eller en fris någonstans. Men behövs det mer än så måste vi ofta riva ut alltihop och lägga in nytt, säger Mikael Stjernborg.

Att riva upp gamla golv är heller inte enkelt.

– Har vi tur går hälften att använda. Resten går sönder.

Kanske kunde stenbranschen gå ihop om en gemensam vintagebutik för återbrukad, *re-claimed* sten? Men den lockande idén hämmas av kostnader överallt, i transporter och lagring och hantering.

Stenen måste beskrivas noga och helst fotograferas. Kvalitet och tillgång måste kunna garanteras. Det skulle behövas en stenantikvarie på heltid för att hålla koll på ett fungerande lager. Vem skulle betala och driva en sådan verksamhet? Och var skulle den finnas?

– Det är absolut genomförbart, men i så fall skulle vi se det i ett byggnadsvårdsperspektiv. Tyvärr kommer det att vara så kostsamt att det nog inte skulle komma att löna sig, tror Mikael Stjernborg på VE-sten.

Pernilla Lövgren på Slite Stenhuggeri tror också det kan bli knepigt.

– Det är svårt för oss brytande företag att arrangera sådant.

Inredningsarkitekt Nadia Tolstoy hoppas ändå på något slags samarbete i återbrukets tecken.

– Det krävs massor av kunskap och handpåläggning. Det är en utmaning att få en återbrukad produkt till rimligt pris. Efterfrågan finns, men så är det pengan – så enkelt och så svårt. Vi borde bena i det tillsammans, vi och stenbranschen. Det skulle vara otroligt intressant. ■